

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

Β' ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

**ΟΙ
ΣΕΡΡΕΣ**

**ΚΑΙ Η
ΠΕΡΙΟΧΗ
ΤΟΥΣ**

**ΑΠΟ ΤΗΝ
ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ
ΜΕΧΡΙ ΤΗ
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ**

Β' ΤΟΜΟΣ

ΣΕΡΡΕΣ 2013

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ Π. ΑΛΕΞΑΚΗΣ

**ΠΕΤΡΙΝΑ ΣΤΡΟΓΓΥΛΑ ΚΤΙΣΜΑΤΑ
ΓΕΩΡΓΟΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΚΗΣ ΧΡΗΣΗΣ
ΣΤΗΝ ΟΡΕΙΝΗ ΠΕΡΙΟΧΗ ΣΕΡΡΩΝ.
ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ**

Το ιστορικό

Τον Ιούνιο του 2004 βρέθηκα στις Σέρρες προσκαλεσμένος του Προέδρου του Βλάχικου Συλλόγου Σερρών «Γεωργάκης Ολύμπιος», κ. Γιώργου Ταράση, για να επισκεφθώ το λαογραφικό μουσείο που ετοιμάζαν και να κάνω μια διάλεξη για τους Αρβανιτόβλαχους (Φρασαριώτες) του χωριού Κεφαλόβρυσου (Μετζιτιέ) Πωγωνίου. Στην ομιλία μου αναφέρθηκα και στις στρογγυλές καλύβες από χόρτα καθώς και στις αντίστοιχες πέτρινες στρογγυλές καλύβες (κούμους) της Κρήτης. Μέχρι τότε δεν γνωρίζαμε πολλά πράγματα γνωστά για τη διάδοση των πέτρινων στρογγυλών καλυβών στην Ελλάδα. Μου έδειξαν λοιπόν δύο μεγάλες φωτογραφίες με παρόμοιες καλύβες στο Μενοίκιο όρος (Μπόζνταγ), από τις οποίες η μια ήταν εμφανώς στρογγυλή, ενώ η άλλη δεν φαινόταν καθαρά αν είχε αυτό το σχήμα.

Επειδή τότε βρισκόμουν σε προχωρημένο στάδιο της μελέτης μου για τις κατούνες στην Ελλάδα έδειξα ενδιαφέρον για τα κτίσματα αυτά αλλά ο χρόνος για επίσκεψη, μέτρηση και φωτογράφησή τους δεν ήταν επαρκής. Άλλωστε έπρεπε την επομένη ημέρα να φύγω για την Κομοτηνή όπου θα έκανα μια ομιλία στους φοιτητές του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας του Πανεπιστημίου.

Μετά από ένα χρόνο ακριβώς, τον Ιούνιο του 2005, αποφάσισα να επισκεφθώ για πέντε ημέρες τις Σέρρες. Ήρθα σε επαφή με την καθηγήτρια κ. Πόπη Πανοπούλου, που ευχαριστώ και από εδώ, η οποία με σύστησε στον κ. Γιώργο Θεοχάρη, συνταξιούχο δασολόγο, καταγόμενο από το Χιονοχώρι (τουρκ. Καρλίκιοϊ), που θα μπορούσε να με βοηθήσει. Πράγματι η βοήθεια του κ. Γιώργου Θεοχάρη υπήρξε πολύτιμη και δίχως αυτόν δεν θα μπορούσε να γίνει τίποτα, καθώς η πρόσβαση στις θέσεις των καλυβών ήταν αδύνατη χωρίς κατάλληλο μέσο και χωρίς κατάλληλη πληροφόρηση, γι' αυτό και τον υπερευχαριστώ για όλα.

Αποφασίσαμε αρχικά να ανέβουμε στο Χιονοχώρι, όπου υπήρχαν και εκεί μαντριά κτηνοτρόφων. Έγινε αυτό και επισημάνθηκαν πράγματι μαντριά από ξερολιθιά και παρεμφερή στρογγυλά πρόχειρα κατασκευάσματα για διαφορετική χρήση. Τα δεδομένα για να ανέβουμε στο Μενοίκιο όμως, λόγω του δύσβατου δρόμου, δεν ήταν καλά, γιατί το Ι.Χ. του Θεοχάρη δεν

μπορούσε να κάνει αυτή τη διαδρομή.

Τις επόμενες ημέρες με τη βοήθεια του κ. Γιώργου Θεοχάρη πραγματοποιήσαμε διαδρομές σε όλη την ημιορεινή ζώνη του Μενοίκιου, αναζητώντας πληροφορίες για πέτρινες στρογγυλές καλύβες. Αρχισαν να συγκεντρώνονται κάποιες πληροφορίες, τις οποίες ο μόνος που θα μπορούσε να αξιοποιήσει ως παλαιός δασολόγος, ήταν ο κ. Γιώργος Θεοχάρης. Τελικά ένα απόγευμα, μετά από σχετικές πληροφορίες, επισημάνσαμε την πρώτη πέτρινη στρογγυλή καλύβα αυτού του τύπου στη θέση Κουρί του χωριού Ξηρότοπος (πρώην Μερτάτι) αλλά στα βουνά της Βροντούς και όχι στο Μενοίκιο. Η καλύβα μετρήθηκε και φωτογραφήθηκε.

Τον Οκτώβρη του 2005 αποφάσισα να συνεχίσω την έρευνα για επισημάνση και άλλων καλυβών αυτού του τύπου. Ήδη ο Γιώργος Θεοχάρης είχε εντοπίσει άλλη μια μεγαλύτερη αλλά ερειπωμένη πέτρινη στρογγυλή καλύβα στη θέση Κούτελι κοντά στο ερημωμένο χωριό Μπάνιτσα επίσης στα βουνά της Βροντούς. Η έρευνά μας αυτή τη φορά ήταν πιο αποδοτική. Επισκεφθήκαμε μια τετράγωνη εξωτερικά αλλά κυκλική/στρογγυλή εσωτερικά πέτρινη καλύβα που βρίσκεται στη θέση Ντέλβιστα κοντά στο χωριό Ορεινή (πρώην Φράστανη) και αυτή στα βουνά της Βροντούς και την ερειπωμένη στη θέση Κούτελι του χωριού Μπάνιτσας, τις οποίες μετρήσαμε και φωτογραφήσαμε.

Υπήρχε όμως ακόμα το πρόβλημα της ανόδου στην κορυφή του Μενοίκιου και της επίσκεψης και των άλλων καλυβών. Αυτό πραγματοποιήθηκε με την προσφορά του δημάρχου κ. Ιωάννη Μωυσιάδη, με τη μεσολάβηση και του πρώην δημάρχου κ. Ζήση Μιτλιάγκα, κατάλληλου αυτοκινήτου που οδηγούσε ο υπάλληλος του Δήμου κ. Γιώργος Ταράσης ανιψιός του προέδρου του Συλλόγου «Γεωργάκης Ολύμπιος», τους οποίους ευχαριστώ ιδιαίτερα.

Κατά την πράγματι δύσκολη, λόγω του δύσβατου δρόμου, ανάβασή μας, στην κορυφή του Μενοίκιου επισημάνθηκε άλλη μια πέτρινη στρογγυλή καλύβα η ονομαζόμενη «Γκρέκο Καλύβα» σε απόσταση 6 χλμ. περίπου από το Χιονοχώρι. Επισκεφθήκαμε τις πέτρινες καλύβες στις θέσεις Καραμάνδρα και Ρουστάκα. Στάθηκε αδύνατο να βρεθεί σ' αυτή τη φάση, λόγω έλλειψης χρόνου, η θέση της καλύβας Καρδασίμου, η οποία πρέπει να είναι η δεύτερη καλύβα στη φωτογραφία του Συλλόγου των Βλάχων¹. Επισημάνθηκαν όμως άλλες πρόχειρες μικρότερες πέτρινες στρογγυλές καλύβες μεταξύ Καραμάνδρας και Ρουστάκας καθώς μερικά υπανέμια (πέτρινα κτίσματα που προστατεύουν τους βοσκούς από τον αέρα), τα οποία στην περιοχή ονομάζονται *ουτζικλίκια*.

1. Η καλύβα αυτή που, όπως τη βλέπουμε στην παλιά φωτογραφία (αρ. 23) έχει παρακείμενο τετράγωνο κτίσμα και μάντρα, φαίνεται να είναι σχεδόν τετράγωνη εξωτερικά με κωνική στέγη, ενώ εσωτερικά πρέπει να ήταν στρογγυλή, όπως και τα άλλα κτίσματα παρόμοιας χρήσης της περιοχής.

Ο γεωγραφικός χώρος, η γεωργοκτηνοτροφική οικονομία, οι εθνοτικές και εθνοπολιτισμικές ομάδες.

Ο Νομός Σερρών είναι ένας από τους τρεις νομούς της Ανατολικής Μακεδονίας. Καταλαμβάνει το δυτικό τμήμα της και απλώνεται από τον κόλπο του Ορφανού (εκβολές του Στρυμόνα) στο βόρειο Αιγαίο μέχρι το όρος Κερκίνη (Μπέλες), όπου και βρίσκεται το σημείο συμβολής των συνόρων της Ελλάδας, της πρώην Γιουγκοσλαβίας και της Βουλγαρίας.

Ο νομός έχει έκταση 3.968 τ. χμ., αριθμός που αντιπροσωπεύει το 3% περίπου της συνολικής έκτασης όλης της χώρας, το 11% της Μακεδονίας και το 42% της Ανατολικής Μακεδονίας.

Από πλευράς γενικής διάταξης του εδαφικού αναγλύφου, το κεντρικό τμήμα του νομού διασχίζει ο υδάτινος άξονας του Στρυμόνα, ενώ η πεδιάδα περικλείεται από τα όρη Κερκίνη, Βροντού, Μενοίκιο, Παγγαίο, Κερδύλλιο, Βερτίσκο και Δύσωρο. Ανήκει στους πεδινότερους νομούς τη χώρας, δεδομένου ότι το μισό της συνολικής έκτασης, δηλ. το 48%, χαρακτηρίζεται ως πεδινό, το 34% ως ημιορεινό και το 17% ως ορεινό. Τα κλίμα είναι ήπιο το χειμώνα με χιόνια στα ορεινά, ενώ οι παγετώνες είναι σπάνιοι. Τους καλοκαιρινούς μήνες είναι θερμό με αυξημένη σχετικά υγρασία στα πεδινά ².

Εικότερα, οι ορεινές περιοχές όπου πραγματοποιήθηκε η έρευνα είναι το όρος Μενοίκιο που είναι νότια διακλάδωση/απόληξη του όρους Όρβηλου όρους και των ορέων της Βροντούς, υψώνεται ΒΑ της πόλης των Σερρών και καταπίπτει προς την πόλη Νέα Ζίχνη και τις πόλεις Αλιστράτη και Προσοτσάνη, ενώ έχει γενική διεύθυνση ΒΔ-ΝΑ. Το Μενοίκιο βρίσκεται στα όρια των Νομών Δράμας και Σερρών και διαχωρίζεται από το όρο Φαλακρό με τη Διάβαση Καλοσκοπίου. Η υψηλότερη κορυφή του Μενοικίου με υψόμετρο 1963 μ. βρίσκεται στο Νομό Σερρών και ονομάζεται Καραγκιόζ Γκιόλ. Άλλες σημαντικές κορυφές του είναι ο Κούσκουρας 1623 μ. και τέσσερις ανώνυμες 1567 μ., 1453 μ. 1203, και 1000 μ.

Τα όρη εξάλλου της Βροντούς έχουν πάρει την ονομασία τους από το ομώνυμο χωριό Βροντού που βρίσκεται σε υψόμετρο 1060 μ. και σε απόσταση 35 χλμ. ΒΔ των Σερρών στις κλιτύς του όρους Μαύρο Βουνό (Καρά Νταγ), του οποίου η υψηλότερη κορυφή έχει ύψος 1653 μ. Η περιοχή έχει κλίμα υγιεινό και άφθονα ύδατα από πηγές, ενώ καλύπτεται από δάση με οξυές και λεπτοκαρυές, από τα οποία γίνεται εκμετάλλευση ξυλανθράκωσης.

Λόγω του μεγαλύτερου πεδινού μέρους του και των προσχώσεων του ποταμού Στρυμόνας ο Νομός Σερρών θεωρείται από τους πλέον παραγωγικούς της χώρας, ιδιαίτερα μετά το 1950, όταν βελτιώθηκαν οι γεωργικές τεχνικές και έγιναν πολλά εγγειοβελτιωτικά έργα (αρδεύσεις, αποξηράνσεις

2. Δ. Τσεμετζή-Μαραγκάκη, «Νομός Σερρών 1950-1990. Χωροθέτηση. Δημογραφική-οικονομική-κοινωνική προσέγγιση», *Σερραϊκά Ανάλεκτα* 3 (2001) 271-284.

για να περιορισθεί η ελονοσία, χρήση λιπασμάτων, γεωργικών ελκυστήρων/τρακτέρ κλπ.). Επί Τουρκοκρατίας η γη ανήκε στο μεγαλύτερο μέρος σε Οθωμανούς γαιοκτήμονες/αξιωματούχους, σε με μοναστήρια και σε λίγους Έλληνες γαιοκτήμονες. Η μικρή ιδιοκτησία ήταν περιορισμένη και οι γεωργοί καλλιεργούσαν ως μισηκάρηδες τα κτήματα. Η καλλιέργεια ήταν εκτατική στο μεγαλύτερο μέρος του νομού, εκτός από τις περιοχές του Παγγαίου και των Νταρναχωριών. Μετά την απελευθέρωση το καθεστώς άλλαξε και επικράτησε περισσότερο η εντατική καλλιέργεια με βάση τη μικρή αγροτική ιδιοκτησία που επεκτάθηκε με τους αναδασμούς, τις ξεχερσώσεις κλπ. Οι σημαντικότερες καλλιέργειες τα τελευταία χρόνια ήταν τα δημητριακά, το βαμβάκι, ο καπνός και τα ζαχαροτεύτλα. Σημαντική καλλιέργεια ήταν και συνεχίζει να είναι μέχρι σήμερα η καλλιέργεια του αραβοσίτου, που χρησιμοποιείται για ζωοτροφή³.

Σημαντική ήταν και η κτηνοτροφία εκτατική και αυτή παλαιότερα, περισσότερο στατική μετά το 1950. Υπήρχαν μεγάλα κοπάδια αιγοπροβάτων, βουβάλων και αλόγων. Η νομαδική και η ημινομαδική κτηνοτροφία στηριζόταν στον τροπαλισμό. Οι βλαχοποιημένες δηλ., κυρίως Σαρακατσάνοι και Βλάχοι ανέρχονταν το καλοκαίρι στα ορεινά βοσκοτόπια και το χειμώνα κατέρχονταν στα πεδινά. Σημειώνω ότι μόνο στα βουνά της Βροντούς παράγονταν κατά το έτος 1928, μεγάλες ποσότητες γαλακτοκομικών προϊόντων, δηλ. 10.000 οκ. βούτυρο, 200.000 οκ. σκληρό τυρί και 60.000 οκ. μαλακό τυρί. Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο η παραγωγή των βουβαλιών περιορίστηκε και στράφηκαν περισσότερο στην εκτροφή αγελάδων για το γάλα και το κρέας. Η αγελαδοτροφία είναι μέχρι σήμερα σημαντική οικονομική δραστηριότητα. Μπορεί να δει κανείς κοπάδια αγελάδες ελεύθερες στα ορεινά, δεδομένου μάλιστα ότι υπάρχει και η επιδότηση από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Στο Νομό Σερρών σύμφωνα με τα στοιχεία του Υπουργείου Γεωργίας για το έτος 1979 εκτρέφονταν 92.000 βοοειδή, 174.000 πρόβατα, 97.000 γίδια, 24.200 χοίροι, 11.650 ίπποι-ημίονοι-όνοι, 700 βουβάλια. Και παραγόταν 8.543 τόνοι βόειο κρέας, 1706 τόνοι πρόβειο, 848 τόνοι γιδίσιο και 2.888 τόνοι χοιρινό. Παράγονταν επίσης 51.000 τόνοι γάλα αγελάδας, 12.400 τόνοι πρόβειο, 9.500 τόνοι γιδίσιο και 612 τόνοι γάλα βουβάλων⁴.

Η αναφορά μου στις εθνοτικές και εθνοπολιτισμικές ομάδες της περιοχής θα είναι πολύ σύντομη. Άλλωστε σε μεγάλο βαθμό η ιστορική προσέγγιση είναι περισσότερο σημαντική καθόσον, τα κτίσματα που θα παρουσιάσω δεν είναι καθόλου βέβαιο με ποια συγκεκριμένη εθνοτική ή εθνοπολιτισμική ομάδα συνδέονται.

3. Ν. Τζελέπη, « Η εξέλιξη της γεωργίας εις τον Νομό Σερρών από της απελευθερώσεώς του (1913) », *Σερραϊκά Χρονικά* 13 (1998) 151-157.

4. Ν. Τζελέπη, « Η κτηνοτροφία του Ν. Σερρών και η θέση της στη γεωργική οικονομία της χώρας », *Σερραϊκά Χρονικά* 9 (1982) 243-247.

Θα αναφερθώ πρώτα στο ελληνόφωνο στοιχείο το οποίο στην τοπική γλώσσα καθορίζεται ως «οι παλιοί ντόπιοι». Σ' αυτό περιλαμβάνονται και οι Νταρνάκες. Στο ελληνόφωνο πληθυσμιακό στοιχείο περιλαμβάνονται και οι νομάδες κτηνοτρόφοι Σαρακατσάνοι, οι οποίοι έφθασαν στην περιοχή γύρω στις αρχές του 19ου αιώνα από την Ήπειρο κυνηγημένοι από τον Αλή Πασά. Μια άλλη ομάδα είναι οι Βλαχόφωνοι (Κουτσόβλαχοι) ημινομάδες κτηνοτρόφοι που προέρχονται κυρίως από τα χωριά Αβδέλα, Συράκο, Γράμμουστα, Μότσα κλπ. της Πίνδου⁵. Πρόκειται επίσης για παλαιά εγκατάσταση στην περιοχή, που έγινε σχεδόν ταυτόχρονα με τους Σαρακατσάνους, και για τους ίδιους λόγους. Τέλος πρέπει να αναφερθώ στο σλαβόφωνο στοιχείο της περιοχής. Απ' αυτό μέρος, Βουλγαρόφιλοι χαρακτηρίζονται, αποχώρησε κατά τις σκληρές συγκρούσεις του Μακεδονικού Αγώνα και με τις ανταλλαγές των πληθυσμών στις αρχές του 20^{ου}, ενώ ένα άλλο μέρος με ελληνική συνείδηση παρέμεινε στην περιοχή των Σερρών. Είναι οι λεγόμενοι ντόπιοι. Η εξέλιξη αυτή ήταν κάτι φυσικό καθώς η σλαβοφωνία δεν συνεπάγεται πάντα και σλαβική καταγωγή. Άλλωστε, το μεγαλύτερο μέρος των Σλαβόφωνων εγκαταστάθηκαν πολύ αργότερα επί Τουρκοκρατίας στο νομό Σερρών, όπως άλλωστε και στην υπόλοιπη ανατολική Μακεδονία και στη Δυτική Θράκη. Επρόκειτο για αγροτοεργάτες στα τουρκικά κυρίως τσιφλίκια⁶.

Μια άλλη εθνοτική ομάδα, η οποία όμως δεν υφίσταται σήμερα αλλά έπαιξε παλαιότερα, καθώς φαίνεται, σημαντικότατο ρόλο είναι οι Αρβανίτες, Μουσουλμάνοι ή Χριστιανοί. Η παρουσία αυτής της ομάδας, από την οποία μάλιστα προερχόταν η Οθωμανική διοίκηση (οι γνωστοί μπέηδες) αλλά και το υπαλληλικό προσωπικό στα τσιφλίκια (σουλτάσηδες κλπ.) είναι ιστορικά διαπιστωμένη⁷. Μόνο που δεν είμαστε απόλυτα βέβαιοι αν οι αρβανίτικες εγκαταστάσεις δεν ήταν πολύ παλαιότερες, ενδεχομένως από την παλαιότερη αλβανική διασπορά (14^ο-15^ο αιώνες). Η παρουσία τους άλλωστε διαπιστώνεται από το μεγάλο αριθμό τοπωνυμίων οικισμών και τοποθεσιών με τις αλβανικής προέλευσης κατάληξεις σε -ίστα και -ιάνοι⁸. Η τελευταία κατάληξη, η οποία μπορεί να χρησιμοποιείται και από Αρ-

5. Λένκωμα, Σύλλογος Βλάχων Ν. Σερρών «Γεωργάκης Ολύμπιος». *Αρειμανίων Βλάχων Φωτογένεια. Εικόνες του χθές...*, Σέρρες 2000.

6. Α. Ischirkoff, 1917, *Bulgarien, Land und Leute*, v. 2. Λειψία. Iwan Parlapanoff 1917, σσ. 5-8' του ίδιου, *La Bulgarie et la mer Egée. Le problème de la Thrace*, Berne. Paul Haupt, Librairie Academique 1919, σ. 6. Στ. Κυριακίδη, *Η Δυτική Θράκη και οι Βούλγαροι*, Εν Αθήναις 1887, σ. 9.

7. Ι. Κ. Βασδραβέλη, «Η Αρβανιτοκρατία στην Ανατολική Μακεδονία και η καταστολή της», *Σερραϊκά Χρονικά* 3 (1958) 235-239.

8. Α. Πεδιαδιδάκη, «Ευρετήριο τοπωνυμίων της μελέτης Πέτρου Παπαγεωργίου περί Σερρών», *Σερραϊκά Χρονικά* 12 (1996) 129-144. Π. Βλαχάκου, «Το μικροτοπωνυμικό της Βέργης Σερρών», *Σερραϊκά Χρονικά* 13 (1998) 159-171.

βανιτόβλαχους υποδηλώνει μια πολύ πιο σύνθετη εθνολογική ιστορία της περιοχής, ενώ και η κατάληξη -ίστα είναι σε χρήση στο ντόπιο σλάβικο ιδίωμα.

Περιγραφή των καλυβών

Αρ. 1. Πέτρινη ημιερειπωμένη στρογγυλή καλύβα, γιατί ο θόλος έχει σε μεγάλο μέρος καταρρεύσει. Βρίσκεται κτισμένη σε ένα υψίπεδο στη θέση Κουρί του χωριού Ξηρότοπος (πρ. Μερτάτι) Σερρών στην ορεινή περιοχή Βροντούς σε υψόμετρο 1100 μ. Το κτίσμα έχει εσωτερική διάμετρο 3,00 μ. και εξωτερική 4,50 μ. μαζί με τον τοίχο. Η είσοδος έχει πλάτος 0,85 μ., το δε ύψος της δεν μπορεί να υπολογισθεί, γιατί το πάνω μέρος της έχει καταρρεύσει. Η πέτρινη αυτή καλύβα έχει δύο μικρά παράθυρα που σώζονται σε πολύ καλή κατάσταση, ένα ανατολικό και ένα δυτικό, τα οποία χρησίμευαν για παρατήρηση αλλά και για δροσιά το καλοκαίρι, γιατί ήταν ακριβώς απέναντι το ένα στο άλλο. Οι διαστάσεις των παραθύρων είναι ύψος 0,40 και πλάτος 0,25 μ. Το ύψος της καλύβας εσωτερικά πρέπει να ήταν γύρω στα 2,50 μ. Δεν ήταν δυνατόν να υπολογισθεί με βεβαιότητα, γιατί το δάπεδο ήταν γεμάτο πέτρες από τους τοίχους αλλά και γιατί η οροφή του θόλου δεν υπήρχε. Το εξωτερικό σχήμα της καλύβας δεν ήταν απόλυτα εμφανές, γιατί οι εξωτερικές πέτρες είχαν σε μεγάλο ποσοστό καταρρεύσει. Παρατηρούμε ότι οι βάσεις των τοίχων είχαν μεγάλο πλάτος, και όσο ανέρχονταν, στένευαν. Οι εσωτερικές πλευρές των τοίχων ήταν σε καλύτερη κατάσταση. Η κατασκευή τους ήταν κατά τον εκφορικό τρόπο, ώστε να σχηματίζεται μια ωοειδής εσωτερική καλύβα. Οι πέτρες ήταν πλατιές ή διαφόρων σχημάτων μετρίων διαστάσεων και προέρχονται από την περιοχή. Οι πέτρες όμως της εισόδου μαζί με το κατώφλι και το ανώφλι που ήταν πεσμένο κάτω ήταν πολύ μεγαλύτερες και μακρόστενες τετραγωνισμένες. Η ιδιομορφία σ' αυτή την καλύβα είναι ότι υπήρχε συνεχόμενο, κατασκευασμένο με μικρές χαμηλές πέτρες, μεγάλο σχεδόν κυκλικό αλώνι, πράγμα που δηλώνει ότι η καλύβα είχε κάποια εποχή και γεωργική χρήση (εικ. 1, 2, 3).

Αρ. 2. Πέτρινη καλύβα τετράγωνη εξωτερικά και κυκλική/θολωτή εσωτερικά στη θέση Ντέλβιστα του χωριού Ορεινής Σερρών σε ένα υψίπεδο σε υψόμετρο 900-950 μ. και δεξιά του αγροτικού δρόμου. Η καλύβα βρίσκεται σε άριστη σχεδόν κατάσταση εκτός από την πτώση ενός πολύ μικρού μέρους του θόλου στην κορυφή. Πρόκειται για ένα περίεργο τετράγωνο κτίσμα εξωτερικά αλλά κατασκευασμένο κατά εκφορικό τρόπο εσωτερικά. Αυτό επιτυγχάνεται με τον εξής τρόπο. Εσωτερικά οι τοίχοι ως ύψος 1 μ. είναι ευθείς. Στις τέσσερις γωνίες του κτίσματος υπάρχουν τοποθετημένες οριζόντιες τρίγωνες πέτρινες πλάκες. Από τα σημεία αυτά το κτίσιμο αρχίζει να γίνεται εκφορικό ωοειδές ως την κορυφή, όπως και στα άλλα κυκλικά κτίσματα (καλύβες). Άλλα χαρακτηριστικά: Το κτίσμα είναι σχεδόν τετράγωνο με τη βορρηνή και τη νότια πλευρά όμως μικρότερη, μήκους 4,70

μ. και τη δυτική και την ανατολική, μεγαλύτερη, μήκους 5,50 μ. Οι τοίχοι έχουν πλάτος 0,80 μ. Η είσοδος που βρίσκεται στη στενή πλευρά του κτίσματος έχει κάτω πλάτος 1 μ. και πάνω 0,75 μ. Το ύψος της εισόδου είναι 1,40 μ. Ο προσανατολισμός της εισόδου είναι προς το νότο. Το εξωτερικό ύψος του κτίσματος είναι 2 μ. προς το δυμάς, 1,75 μ. προς νότο και 1,55 μ. προς ανατολάς. Αυτό οφείλεται στη μικρή κλίση του εδάφους. Το ύψος μέχρι το θόλο από το δάπεδο είναι 2,50 μ. Εσωτερικά στην ανατολική πλευρά υπάρχει ένα ντουλάπι, ενώ στη δυτική μικρό παράθυρο. Η καλύβα είναι κτισμένη με μικρές πλατιές πέτρες, εκτός από πλευρές της εισόδου, οι οποίες είναι κατασκευασμένες με μεγάλες και πλατιές πλάκες (εικ. 4, 5, 6, 7).

Αρ. 3. Στρογγυλή πέτρινη καλύβα χωρίς θόλο, ο οποίος φαίνεται ότι κατέπεσε πριν από πολλά χρόνια. Η καλύβα βρίσκεται στη θέση Κούτελι του ερημωμένου χωριού Μπάνιτσα Σερρών. Η ερειπωμένη αυτή καλύβα είναι κτισμένη λίγα μέτρα αριστερά από τον αγροτικό δρόμο κοντά σε ένα πατατοχώραφο και σε υψόμετρο 1000-1150 μ. Το κάτω μέρος της στρογγυλής καλύβας διατηρείται σε πολύ καλή κατάσταση καθώς και η είσοδος της με το ανώφλι. Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά: Οι τοίχοι του κτίσματος έχουν πλάτος 0,55-0,60 μ. Το ύψος της πόρτας είναι 1,40 μ. Η είσοδος έχει άνοιγμα κάτω πλάτους 1,00 μ. και πάνω 0,95 μ. Η είσοδος είναι προσανατολισμένη προς το νότο. Η διάμετρος της καλύβας στον άξονα βορρά-νότου είναι 5,30 μ. και στον άξονα ανατολής-δύσης 5,50 μ. Η περιφέρεια του κτίσματος είναι 21,00 μ. Οι σωζόμενοι τοίχοι έχουν εξωτερικά μικρή κλίση προς τα μέσα. Εσωτερικά η κλίση αρχίζει αμέσως από το χαμηλότερο σημείο και κατά τον εκφορικό τρόπο βαθμιαία φθάνει ως την κορυφή, η οποία όμως δεν έχει διασωθεί. Υποθέτουμε ότι η κορυφή θα ήταν θολωτή/ωοειδής. Οι σωζόμενοι τοίχοι έχουν ύψος εξωτερικά στη βορρινή πλευρά, 0,20 μ., ενώ στη νότια όπου και η είσοδος 2,00 μ. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η βορρινή πλευρά έχει κτισθεί με τη ράχη σε μια φυσική(;) αναχωμάτωση. Εσωτερικά οι τοίχοι έχουν σε όλη την έκτασή τους ύψος περίπου 0,70 μ. Το ύψος της καλύβας εσωτερικά ως την κορυφή του θόλου, αν και η καλύβα δεν σώζεται ολόκληρη, υπολογίζεται σε 3 μ. Το κτίσιμο φαίνεται πολύ φροντισμένο και με πολλή τέχνη. Οι πέτρες του κτίσματος είναι πλατιές διαφόρων μεγεθών εκτός από τις πέτρες της εισόδου και κυρίως του ανωφλίου και του κατωφλίου που είναι μακρόστενες πολύ μεγάλες (εικ. 8, 9, 10).

Αρ. 4. Πέτρινη μικρή στρογγυλή καλύβα, η οποία δεν έχει καθόλου θόλο, ενώ δεν είναι και βέβαιο αν υπήρχε εξαρχής. Σήμερα σώζονται τα υπολείμματα του ξύλινου σκελετού της στέγης, που ίσως καλυπτόταν από χόρτα, κλαδιά κλπ. Η καλύβα βρίσκεται κτισμένη στη θέση «Γκρέκο καλύβα», όπως λέγεται χαρακτηριστικά, ίσως γιατί κάποια περίοδο τη χρησιμοποιούσαν Σαρακατσάνοι κτηνοτρόφοι, σε απόσταση 6 χλμ. από το Χιονοχώρι, στο Μενοίκιο όρος ή Μπόζνταγ σε υψόμετρο 1200 μ. και αριστερά

από το δρόμο ανεβαίνοντας. Έχει διαστάσεις εσωτερικής διαμέτρου 3,40 μ. Οι τοίχοι της έχουν πλάτος 0,80 μ. σε ορισμένα σημεία και 0,90 μ. σε άλλα σημεία. Η είσοδος της που είναι προσανατολισμένη προς το νότο έχει άνοιγμα εξωτερικά 1,15 μ. και εσωτερικά 0,80 μ. το δε ύψος της είναι 1,50 μ. Οι τοίχοι που είναι κτισμένοι με μικρές πέτρες διαφόρων μεγεθών και σχημάτων εξωτερικά έχουν μικρή κλίση προς τα μέσα, ενώ εσωτερικά σχηματίζουν κλίση κατά εκφορικό τρόπο που υποδηλώνει διαμόρφωση θόλου. Στο εσωτερικό της καλύβας σε μια άκρη υπάρχει κτισμένος πολύ χαμηλός τοίχος με σύγχρονα τούβλα, διαμορφώνοντας χώρο που ίσως χρησίμευε για να ανάβουν φωτιά. Η πέτρινη αυτή καλύβα αποτελεί μέρος ευρύτερου συγκροτήματος κτηνοτροφικής εγκατάστασης με μαντριά κλπ. που φαίνεται ότι ήταν σε χρήση μέχρι τελευταία (εικ. 11, 12).

Αρ. 5. Πέτρινη στρογγυλή/κυλινδροειδής καλύβα με κωνική εξωτερικά στέγη που σώζεται σε άριστη κατάσταση και βρίσκεται κτισμένη σ' ένα υπίπεδο στη θέση Καραμάνδρα του Μενοίκιου όρους ή Μπόζνταγ, σε απόσταση 16 χλμ. από το Χιονοχώρι και σε υψόμετρο 1.700 μ. Η πέτρινη αυτή στρογγυλή καλύβα αποτελεί μέρος ευρύτερου κτηνοτροφικού συγκροτήματος με παράπλευρο τετράγωνο κτίσμα καθώς και μάντρες. Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά: Η εσωτερική διάμετρος της καλύβας είναι 5,10 μ. στον άξονα ανατολή-δύση και 5,30 μ. στον άξονα βορράς-νότος. Το εξωτερικό ύψος της καλύβας είναι 2,50 μ. Η είσοδος προσανατολισμένη ΝΑ έχει πλάτος στο κάτω μέρος 1,00 μ. και στο πάνω όπου στενεύει αρκετά πλάτος 0,40 μ. Το ύψος της εισόδου είναι 1,75 μ. εξωτερικά και 1,45 μ. εσωτερικά, πράγμα που οφείλεται μάλλον στις επιχωματώσεις (πέτρες, κοπριές κ.λπ.). Το πλάτος των τοίχων κυμαίνεται από 1,00 μ. ως 1,20 μ. Η καλύβα έχει στην περιμέτρο της τέσσερις χαμηλές εισόδους σε ανάλογες αποστάσεις, διαφορετικών διαστάσεων εσωτερικά και εξωτερικά πλάτους 0,70-0,75 μ. κάτω και 0,40 - 0,50 μ. πάνω, και 1,00 μ. ύψος, κλεισμένες σήμερα με μικρές πέτρες. Οι τοίχοι της στρογγυλής καλύβας έχουν εξωτερικά μικρή κλίση προς τα μέσα, ενώ εσωτερικά το εκφορικό κτίσιμο αρχίζει από χαμηλά και κλείνει ψηλά εσωτερικά με θόλο, όπου έχουν πέσει μερικές πέτρες, σε ύψος 2,50 μ. από το εσωτερικό δάπεδο. Το τετράγωνο εξάλλου παράπλευρο κτίσμα έχει μήκος 6,00 μ. και πλάτος 5,10 μ. Οι τοίχοι του έχουν πλάτος 1,60 μ. Τα κτίσματα αυτά και τα δύο είναι πολύ φροντισμένα και ως προς την οικοδομή με λαξευμένες πέτρες (εικ. 13, 14, 15, 16, σχ.).

Αρ. 6. Πέτρινη στρογγυλή/κυλινδροειδής καλύβα με κωνική στέγη του ίδιου τύπου (δίδυμη) με αυτή της Καραμάνδρας, η οποία σώζεται και αυτή σε άριστη κατάσταση. Βρίσκεται κτισμένη σε υψόμετρο 1600 μ. στη θέση Ρουστάκα του Μενοίκιου όρους ή Μπόζνταγ. Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά: Εσωτερική διάμετρος 5,00 μ. σε όλους τους άξονες που σημαίνει ότι η καλύβα είναι απόλυτα κυκλική. Το πάχος των τοίχων είναι σε όλα τα σημεία 0,90

μ. Η είσοδος προσανατολισμένη προς τα ΝΑ έχει πλάτος ανοίγματος κάτω 1,65 μ. και πάνω, όπου στενεύει αρκετά, 1,00 μ. Το ύψος της εισόδου είναι 1,50 μ. Το ύψος των τοίχων εξωτερικά από τη βορρινή πλευρά είναι 2,00 μ. και από τη νότια 3,35 μ. Αυτό οφείλεται στην κλίση του εδάφους. Το ύψος του θόλου, από τον οποίο έχουν πέσει και σ' αυτή μερικές πέτρες, εσωτερικά από το δάπεδο είναι 2,50 μ. Όπως και στην καλύβα της Καραμάνδρας στην περίμετρο της καλύβας υπάρχουν τέσσερις μικρές εισοδοί διαστάσεων πλάτους 0,40-0,50 μ. και ύψους 0,70 μ. κλεισμένες και αυτές με μικρές πέτρες. Η καλύβα είναι κτισμένη εσωτερικά κατά εκφορικό τρόπο, ενώ εξωτερικά οι τοίχοι της έχουν μικρή κλίση προς τα μέσα. Και η καλύβα αυτή αποτελεί μέρος ευρύτερου κτηνοτροφικού συγκροτήματος με μαντριά. Η καλύβα στη Ρουστάκα απέχει 1-2 χλμ. προς τα νότια από την καλύβα της Καραμάνδρας (εικ. 17, 18, 19, 20, σχ.).

Πρωτογενείς και δευτερογενείς χρήσεις

Στην ενότητα αυτή θα γίνει προσπάθεια να δοθούν απαντήσεις στα μέτρα του δυνατού σε κάποια δύσκολα ερωτήματα, που συνδέονται με τη χρήση αυτών των κτισμάτων, των εθνοτικών ομάδων που τα χρησιμοποίησαν, των μαστόρων που τα κατασκεύασαν. Οι απαντήσεις είναι πολύ δύσκολες, λόγω των μεγάλων εθνολογικών/εθνοτικών αναταραχών και ανακατατάξεων που παρατηρήθηκαν στην περιοχή από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα ως σήμερα αλλά και παλαιότερα. Σημειώνω ότι οι Βλαχόφωνοι του Χιονοχωριού που χρησιμοποιούσαν την Καραμάνδρα μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1960 δηλώνουν ότι και αυτοί και οι παππούδες τους κατά την προφορική παράδοση τη βρήκαν εκεί. Οι Βλαχόφωνοι ημινομάδες κτηνοτρόφοι του χωριού, κατά το πλείστο Αβδελιώτες, προέρχονται από τη Ήπειρο και έφυγαν κυνηγημένοι από τον Αλή Πασά μεταξύ των ετών 1780-1820. Αφού πέρασαν τον Αλιάκμονα έφθασαν αρχικά στην περιοχή της Θεσσαλονίκης, από εκεί εγκαταστάθηκαν στα Άνω Πορρόια Σερρών, κατόπιν στο Λιαλιά του Μενοίκιου, όπου υπάρχουν ερειπωμένα κτίσματα σε υψόμετρο 1500 μ.⁹ και τέλος στο Χιονοχώρι σε υψόμετρο 700 μ., εκδιώκοντας το σλαβόφωνο πληθυσμό. Για τη Καραμάνδρα η παράδοση τους αναφέρει ότι την έφτιαξαν Αρβανιτάδες (βλάχ. Αρμπενές) κεχαγιάδες, δηλ. τσελιγκάδες, χωρίς να γνωρίζουμε ακριβώς τι σχέση είχαν αυτοί με τους Αρβανίτες μπέηδες/γαιοκτήμονες που έλεγχαν την περιοχή. Αντίθετα υποστηρίζουν ότι αυτοί έφτιαξαν την καλύβα της Ρουστάκας πράγμα και αυτό αμφίβολο καθώς η κατασκευή και οι διαστάσεις είναι όμοιες με την προηγούμενη.

Συμφωνούν όμως όλοι οι πληροφορητές ότι αυτοί οι χώροι χρησιμοποιούνταν για το άρμεγμα, την εξαγωγή του βουτύρου και την παραπέρα

9. Αυτό επιβεβαιώνει την άποψη ότι οι Βλάχικοι οικισμοί κτίζονται πάντα σε υψόμετρο πάνω από 1.000 μ.

επεξεργασία τους σε τυρί κασέρι¹⁰. Αυτό γινόταν το καλοκαίρι που τα κοπάδια των προβάτων ενώνονταν στο βουνό υπό την αρχηγία τσελιγκάδων. Ονόματα που αναφέρονται είναι ο Κιρκινέζος, ο Λεβέντης (Βλάχος αλλά όχι από το Χιονοχώρι), ο Σερέτης (Βλάχος από το Χιονοχώρι) κ.ά. Η μάνδρα λεγόταν *κουτάρου* στα βλάχικα και ο χώρος αρμέγματος, όπως και αλλού, *στρούγκα*, το τυροκομείο *κεσάρε*. Οι καλύβες αυτές στο σλάβικο ιδίωμα των ντόπιων λέγονται *κολίμπα*.

Στο Μενοίκιο λόγω της φύσης του βουνού, της απουσίας δασών και του ομαλού εδάφους ενδεικνυόταν η προβατοτροφία. Είναι η φύση του εδάφους και της βλάστησης τέτοια, ώστε οι κτηνοτρόφοι, για να αναγνωρίζουν την περιοχή κατασκεύαζαν μικρές στήλες με σωρούς από πέτρες. Τα πρόβατα λοιπόν συγκεντρώνονταν στα μαντριά και αρμέγονταν. Εισέρχονταν από τις μικρές πόρτες και εξέρχονταν από τις απέναντι μικρές πόρτες. Σε κάθε πόρτα κάθονταν σε ειδικά καθίσματα (βλαχ. *σκάμνα*) δύο αρμεχτές. Το γάλα το έριχναν μέσα σε μεγάλα ξύλινα βαρέλια τα *τάλαρα*, όπου οι άνδρες το κτυπούσαν και έβγαζαν το βούτυρο. Το ξινόγαλα που έμενε το έκανα μυζήθρα (*γκίζα* ή *ούρδα* στην τοπική διάλεκτο). Οι γυναίκες δεν ανέβαιναν στα μαντριά ούτε ασχολούνταν με τα κοπάδια. Το βούτυρο κατόπιν το μετέφεραν στο διπλανό τετράγωνο κτίσμα και το έκαναν κασέρι. Τα τυριά αποθηκεύονταν στο κτίριο και το φθινόπωρο τα κατέβαζαν στην πόλη και τα πωλούσαν στους εμπόρους.

Παρόμοια χρήση είχαν κατά τους πληροφορητές και οι καλύβες στην περιοχή της Μπάνιτσας, της Ορεινής, του Ξηρότοπου και της Βροντούς. Εξαγωγή δηλ. βουτύρου και παρασκευή κασεριού. Για την καλύβα στη θέση Ντέλβιστα αναφέρεται ως ιδιοκτήτης ο Σίλντας (παρατσ.) ή Κασάπης¹¹. Δεδομένου ότι σήμερα στην περιοχή ασχολούνται με τη νομαδική και ημινομαδική/μεταβατική κτηνοτροφία Ελληνόφωνοι (κυρίως Σαρακατσάνοι), Βλαχόφωνοι και Σλαβόφωνοι είναι φανερό πόσο είναι δύσκολο οι κατασκευές αυτές να αποδοθούν σε μια συγκεκριμένη ομάδα. Η μορφολογία πάντως της εγκατάστασης με τη στρογγυλή καλύβα και την τετράγωνη δίπλα που χρησίμευε ως αποθήκη συναντάται εξίσου και στους Σαρακατσά-

10. Τις πληροφορίες μου έδωσαν ο Σταύρος Τρούπης από την Κάτω Ορεινή, ο Στέργιος Βέρορος και ο Δημήτρης Ταράσης από το Χιονοχώρι και ο Γιώργος Χούγλης από τη Βροντού, τους οποίους ευχαριστώ.

11. Σημειώνω ότι κοντά στην τετράγωνη/στρογγυλή καλύβα που επισκεφθήκαμε υπάρχουν άλλες δύο του ίδιου τύπου στις θέσεις Ντουραλή και Τζιγκουράβνιστα, που ανήκαν στον Τσάτσο και τον Δεμερτζή αντίστοιχα, τις οποίες όμως δεν μπορέσαμε να επισκεφθούμε. Απ' αυτές, σύμφωνα με τις πληροφορίες, η μια στη θέση Τζιγκουράβνιστα είναι εντελώς ερειπωμένη, ενώ η άλλη στη θέση Ντουραλή σώζεται σε καλή κατάσταση. Κατά τους πληροφορητές υπάρχει άλλη μια στρογγυλή στο δρόμο προς Βροντού στη θέση Άγιος Κωνσταντίνος, μια άλλη παρόμοια στη θέση Σέριαρι κοντά στην Ορεινή, καθώς και μια τρίτη στην κορυφή ενός λόφου, προς τα δυτικά, κοντά στην ερειπωμένη που περιέγραψα, στη θέση Άνω Κούτελι. Δυστυχώς όμως δεν ήταν προσιτές.

νους αλλά και στους Αρβανιτόβλαχους¹², οι οποίοι πάντως ως ομάδα δεν εμφανίζονται στην περιοχή. Εκτός αν η μορφολογία αυτή αφορά σε όλους τους Βλαχόφωνους. Πρέπει όμως οι κτηνοτρόφοι που τις χρησιμοποιούσαν να είχαν πλέον εδραιωθεί στην περιοχή. Φαίνεται εξάλλου ότι όλες αυτές οι κτηνοτροφικές ομάδες βρίσκονταν σε σχέσεις συνεργασίας και εξάρτησης από τους ισχυρούς της περιοχής, λόγω της ανάγκης σε βοσκοτόπους.

Πέρα όμως από το ερώτημα ποιοί τις κατασκεύαζαν ως εντολείς, υπάρχει και το ερώτημα ποιοί τις κατασκεύαζαν ως εντολοδόχοι. Με άλλα λόγια ποιοί ήταν οι μαστόροι. Οι πληροφορητές δεν μπορούσαν να δώσουν συγκεκριμένες πληροφορίες, γιατί τα κτίσματα αυτά πρέπει να έχουν κατασκευαστεί πριν από 200 χρόνια, κάνουν όμως γενικά λόγο για τους μαστόρους της Βροντούς, οι οποίοι έφτιαχναν σ' όλη τη γύρω περιοχή αλλά και αλλού γέφυρες, καμπαναριά και άλλα κτίρια. Η επίσκεψή μας στη Βροντού δεν έδωσε κάτι περισσότερο, υπήρχαν όμως εκεί στοιχεία που δείχνουν ότι γνώριζαν να κατασκευάσουν με πέτρες θολωτές κατασκευές, παρόμοιες με εκείνες των καλυβών, ιδίως θόλους και κόγχες εκκλησιών, όπως αυτές μέσα στο χωριό.

Τα κτίσματα εμφανώς ήταν αρχικά για κτηνοτροφική χρήση. Μετά το 1960 όμως και τις αλλαγές στην κτηνοτροφική οικονομία (οργανωμένα τυροκομεία κλπ.) αχρηστεύθηκαν. Όμως συνέχιζαν να χρησιμοποιούνται για άλλες ανάγκες. Έτσι εξηγείται το αλώνι στο Κουρί αλλά και τα πατατοχώραφα. Ήταν δηλ. καλύβες για την παραμονή εκεί των καλλιεργητών. Χρησίμευαν όμως και για καταφύγια των κυνηγών και των άλλων εργαζομένων στην ύπαιθρο¹³. Αυτό ισχύει περισσότερο για τις καλύβες στα βουνά της Βροντούς παρά του Μενοίκιου, όπου δεν ήταν λόγω υψόμετρου και εδάφους η καλλιέργεια σιτηρών και άλλων σχετικών προϊόντων.

Παρόμοιες καλύβες στην υπόλοιπη Ελλάδα και εκτός Ελλάδας

Η έρευνα στον ευρύτερο χώρο της Ελλάδας για την επισήμανση και τη μελέτη πέτρινων στρογγυλών κτισμάτων γεωργοκτηνοτροφικής χρήσης δεν μπορώ να πω ότι έχει προχωρήσει ιδιαίτερα. Παρ' όλα αυτά για ορισμένες περιοχές υπάρχουν κάποιες μελέτες που αναφέρονται στο θέμα.

Καλύτερα μελετημένες είναι οι κτηνοτροφικές εγκαταστάσεις (*μητάτα*) στην Κρήτη και οι ιδιαίτερα οι λεγόμενοι *κούμοι*, στην ορεινή περιοχή των Λευκών Ορέων (Ψηλορείτη) (εικ. 24). Πρόκειται για πέτρινα στρογγυλά

12. Μ. Ιωαννίδου-Μπαρμπαρίγου, «Καλύβες Σαρακατσαναίων», *Επετηρίς Λαογραφικού Αρχείου* 6 (1950-1951) 231-244. Αγγ. Χατζημιχάλη, *Σαρακατσάνοι*, τόμ. Α', Αθήνα 1957. Ο. R. Maier, «Asezările de călive la Aromîni din Albania», *Revista de Etnografie si Folclor* 9/2 (1964) 183-189.

13. Για τις αλλαγές χρήσης στην κοινωνική ιστορία των κτισμάτων, βλ. A. Appadurai (επιμ.), *The social life of things. Commodities in cultural perspective*, Cambridge University Press 1999.

κτίσματα ωσειδούς μορφής με εκφορικό θόλο που χρησίμευαν για τυροκομεία, όπως ακριβώς και οι αντίστοιχες καλύβες στην ορεινή περιοχή των Σερρών. Η χρήση τους έπαυσε τα τελευταία χρόνια που οργανώθηκαν συστηματικά τυροκομεία. Παρόμοια κτίσματα συναντώνται βέβαια και στην υπόλοιπη Κρήτη με κάποιες μικροδιαφορές, π.χ. αντί για ωσειδή είναι κυλινδρικά με κωνική ή επίπεδη στέγη. Φαίνεται πάντως ότι υπόκεινται στην ίδια λογική¹⁴.

Σχετικοί είναι και οι λεγόμενοι βόλτοι στο χωριό Εγκλουβή της Λευκάδας. Πρόκειται για πέτρινα κτίσματα γεωργοκτηνοτροφικής χρήσης. Σ' αυτούς που αποτελούν συχνά συστάδες ανά δύο-τρεις σταυλίζονταν αιγοπρόβατα ή διέμεναν προσωρινά οι ιδιοκτήτες. Χρησιμοποιούνταν όμως και για άλλες γεωργικές εργασίες καθώς φαίνεται από τα συνεχόμενα μερικές φορές μεγάλα αλώνια, όπως ακριβώς και στο Κουρί Ξηροτόπου Σερρών. Τα κτίσματα αυτά είναι εξωτερικά στρογγυλά-κυλινδρικά με χαμηλούς τοίχους και με κωνική πέτρινη στέγη. Εσωτερικά κτίζονται με εκφορικό τρόπο και σχηματίζουν ωσειδή θόλο, όπως ακριβώς και στις Σέρρες. Πολλοί από αυτούς τους βόλτους είναι καταστραμμένοι, άλλοι μισογκρεμισμένοι και άλλοι σώζονται σε πολύ καλή κατάσταση (εικ. 25)¹⁵. Παρόμοιες στρογγυλές πέτρινες καλύβες υπάρχουν και στη γειτονική Κεφαλονιά.

Στρογγυλά κτίσματα κτηνοτροφικής χρήσης συναντώνται και στην Πελοπόννησο και ιδιαίτερα στην αρβανιτόφωνη περιοχή του Ζάρακα Λακωνίας. Πρόκειται για χαμηλά πέτρινα στρογγυλά κτίσματα που έχουν κωνική στέγη από ξύλα, κλαδιά και χόρτα. Είναι οι λεγόμενες τούρλες (εικ. 26). Κάθε κτηνοτροφική εγκατάσταση παλαιότερα είχε ένα κυκλικό κτίσμα κολλημένο στην εξωτερική περίμετρο του μαντριού που χρησίμευε για κατοικία των τσοπάνων¹⁶.

Στρογγυλά πέτρινα κτίσματα, τα λεγόμενα *κουμάτσια*, σταύλοι δηλ. για χοίρους, υπάρχουν επίσης στην αρβανιτόφωνη περιοχή του Καβοντόρου στην Εύβοια. Αυτά είναι κυκλικά-κυλινδρικά με επίπεδη στέγη από χώμα και ξύλα (δώμα) και αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του συγκροτή-

14. Μ. Δέφνερ, *Οδοιπορικοί εντυπώσεις από την Δυτική Κρήτη*, Σύλλογος προς διάδοση ωφελίμων βιβλίων, Αθήνα 1928, σσ. 105-107. Χ. Βαλλιάνου, «Κυλινδρικοί ποιμενικοί καταυλισμοί στην Κρήτη», *Πεπραγμένα του Ε' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου (Άγιος Νικόλαος, 25 Σεπτ. 1 Οκτ. 1981)*, τ. Γ', 1985, σσ. 47-58. Μ. Αρακαδάκη, «Ξερολιθικά κτίσματα και κατασκευές από την Α. Κρήτη: Τα "καλύβια" του Απάνω Μεραμπέλου», *Κρητολογικά Γράμματα* 15/16 (1999-2000) 249-286. Ε. Π. Αλεξιάκη, «Μητάτα, κατούνες, μετόχια. Οικονομία και οργάνωση του χώρου στην Κρήτη», *Πρακτικά Α' Συνεδρίου για τον Λαϊκό Πολιτισμό της Κρήτης. Τοπικότητες: Αντιστάσεις, Μεταβολές και Συνθέσεις* (Χανιά 21-23 Νοεμβ. 2003) (υπό δημοσίευση).

15. Ε. Φιώρου, *Εγκλουβή Λευκάδας: Ένα χωριό, μια ιστορία. Γυναίκες-Ιέρειες της γης, η γιορτή της φακής και οι βόλτοι*, Αθήνα 2006, σσ. 42-58.

16. Ε. Αλεξιάκη, *Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική: Ζάρακας*. Αθήνα, Μέλισσα 1985.

ματος της κατοικίας (εικ. 27).

Παρόμοια όμως κτίσματα ελεύθερα και μεμονωμένα ή σαν μέρος μιας εγκατάστασης συναντώνται και σε άλλες περιοχές της Βαλκανικής. Μια τέτοια μελέτη έχει ως θέμα τις κυκλικές πέτρινες καλύβες στην περιοχή της Ιστρίας της πρώην Γιουγκοσλαβία (εικ. 28). Υπάρχουν όμως και στα υπόλοιπα Βαλκάνια¹⁷. Τα κτίσματα αυτά μοιάζουν πολύ με εκείνα των Σερρών αλλά έχουν πιο οξυκόρυφη στέγη, μάλλον λόγω των συχνότερων χιονοπτώσεων σ' αυτές τις περιοχές, ενώ συχνά είναι και αυτά προσκολλημένα σε μάντρες όπως και οι *τούρλες* του Ζάρακα.

Μη αναμενόμενη όμως, λόγω της καταπληκτικής ομοιότητας και της απόστασης, είναι η παρουσία παρόμοιων ή παρεμφερών κτισμάτων, και στην υπόλοιπη παραμεσογειακή Νότια Ευρώπη (Ιταλία, Σαρδηνία, Γαλλία, Ισπανία), όπως έδειξε η έρευνα της ομάδας μελέτης της ξερολιθιάς τα τελευταία χρόνια (εικ. 29, 30). Ονομασίες αυτών των κτισμάτων είναι *cabanon*, *pinnettu*, *casilla*, *casélla*, *caseta*, που σημαίνουν μικρό σπίτι, δηλ. καλύβα, από το ιταλικό *casa*¹⁸. Παρόλο που ορισμένα απ' αυτά τα κτίσματα έχουν διαφορετικές μορφές, μερικά παρουσιάζονται ως προς τη μορφολογία σχεδόν σαν δίδυμα με αυτά των Σερρών (Καραμάνδρα, Ρουστάκα) και του Ζάρακα (*τούρλες*).

Δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε περισσότερα προς το παρόν για την ευρύτερη διάδοση και την τυπολογία αυτών των κτισμάτων στην Ελλάδα και στις άλλες περιοχές, ώστε να καταγράψουμε στο χάρτη τους ισόεθνους, καθώς και περισσότερα για τους μαστόρους ή την αφετηρία των μαστόρων. Βρίσκεται μήπως η εξήγηση σε μετακινούμενους μαστόρους ή απλώς αυτά ξεκινούν από μια παλαιότατη κοινή παράδοση στο μεσογειακό χώρο, π.χ. τα θολωτά κτίσματα της προϊστορικής περιόδου (μυκηναϊκοί τάφοι κλπ.), τα οποία έτσι κι αλλιώς έχουν την αφετηρία τους στις στρογγυλές καλύβες από κλαδιά και χόρτα;

17. O. R. Maier, «Vremennje ukritija iz kamnja v zone Istrja- SFR Jugoslavija», *Revue des Études Sud-est Européennes* 3 (1965) 657-667. P. H. Stahl, «Bäurliche rundbauten in Südosteuropa. Kuppel -und Kegelhütten», *Revue des Études Sud-est Européennes* 6 (1968) 227-238. Προβ. και Ν. Μουτσόπουλου «Διερεύνηση των περίκεντρων κατασκευών. Από την προϊστορική καλύβα στους μυκηναϊκούς τάφους», *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Παραδοσιακής Βαλκανικής Αρχιτεκτονικής (Βέροια 12-15 Οκτωβρίου 2000)*, Έκδοση Διεθνούς Ινστιτούτου Παραδοσιακής Αρχιτεκτονικής Βέροιας-Δήμου Βέροιας, Βέροια 2000, σσ. 50-40.

18. A. Acovitsioti-Hameau, «La pierre sèche, expression et dynamique de territoires ruraux», *Supplément no 11 au Cahier de l' ASER 2003 (αφιέρωμα στην ξερολιθιά «Parcours de Pierres»)*: 5-6. M.-G. Cradoli, «Du Monte Aldo au Supramonte: Le long des seltiers des bergers de Sardigne», *Supplément no 11 au Cahier de l' ASER 2003 (αφιέρωμα στην ξερολιθιά «Parcours de Pierres»)*: 46-47. Llop i Bayo, «La montagne pastorale du nord de communauté de València», *Supplément no 11 au Cahier de l' ASER 2003 (αφιέρωμα στην ξερολιθιά «Parcours de Pierres»)*: 24-25. Βλ. και Μουτσόπουλου, ό.π.

ABSTRACT

ELEFTHERIOS P. ALEXAKIS

ROUND STONE HUTS USED BY FARMERS IN THE MOUNTAINS AROUND SERRES: A COMPARATIVE APPROACH

This paper examines round stone structures found in the mountains of Serres prefecture.

They may be used for agricultural or stockbreeding purposes and vary in size and type (being, for instance, cylindrical with a conical roof or oval with a domed roof).

These huts are then compared with other such structures elsewhere in Greece, such as Kavadoro on Evvia, Zaraka in Lakonia, and the Cretan mountains (where they are known as koumi), and in the Balkans more generally.

Χάρτης της περιοχής Σερρών με τα σημεία των περιγραφόμενων καλιβών.

Εικ. 1.
Η καλιβία στο
Κουρί Ξηρότοπου
από τα δυτικά.

Εικ. 2
Η καλιβία στο Κουρί
Ο Γιώργος Θεοχάρης
μέσα για να υπολο-
γισθούν οπτικά οι
διαστάσεις.

Εικ. 3.
Η καλύβα στο Κουρί
και το αλώϊνι.

Εικ. 4.
Η καλύβα στη
Δέλβιστα Ορεινής.

Εικ. 5.
Η καλύβα στη
Δέλβιστα Ορεινής. Ο
συγγραφέας μπροστά
στην είσοδο για να
υπολογισθούν οπτικά
οι διαστάσεις.

Εικ. 6.
Η καλύβα στη Δέλβιστα.
Λεπτομέρεια από το θόλο.

Εικ. 7.
Η καλύβα στη
Δέλβιστα. Μια από
τις τριγωνες πλάκες
όπου στηρίζεται ο
θόλος.

Εικ. 8.
Η ερειπωμένη καλύβα
στο Κούτελι. Γενική
άποψη από τα νότια.

Εικ. 9.
Η καλύβα στο Κούτελι
από τα βόρεια.

Εικ. 10.
Η καλύβα στο Κούτελι.
Η είσοδος.

Εικ. 11.
Η «Γκρέκο Καλίβα»
στο Μενούκια.

Εικ. 12.
Η είσοδος της «Γκρέκο
Καλίβα».

Εικ. 13.
Η καλίβα στη θέση
Καραμάνδρα. Θέα
από τα νότια.

*Εικ. 14.
Η καλύβα στη θέση
Καραμάνδρα. Θέα
από τα βόρεια.*

*Εικ. 15.
Η καλύβα στη
θέση Καραμάνδρα.
Η είσοδος.*

*Εικ. 16.
Η καλύβα στη θέση
Καραμάνδρα. Το κλεί-
σιμο ψηλά του θόλου.*

*Εικ. 17.
Η καλύβα
στη θέση Ρουστάκα.*

*Εικ. 18.
Η είσοδος της καλύβας
στη θέση Ρουστάκα.*

*Εικ. 19.
Η καλύβα στη
θέση Ρουστάκα
από τα δυτικά.*

Εικ. 20.
Η καλύβα στη θέση
Ρουστάκα. Εσωτερική
τοιχοδομία με εκφο-
ρικό τρόπο.

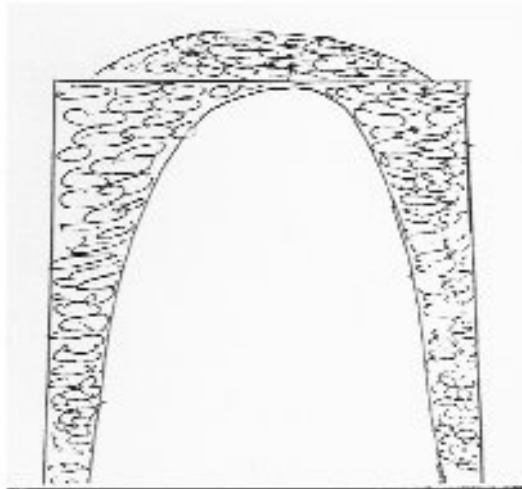
Εικ. 21.
Ουτζιγκίκι
στο Μενοίκιο.

Εικ. 22.
Μικρή ερειπωμένη
τρογγυλή καλύβα
στο Μενοίκιο.

Εικ. 23.
Η καλιβρα στη θέση
Καρδασίμον από
παλιά φωτογραφία.

Σχ. 1.
Γενική τομή των στρογγυλών καλιβρών.

Εικ. 24.
Κοίτιος στον
Ψηλορείτη Κρήτης.

Εικ. 25.
Ερειπωμένοι βόλτοι με
αλάφι στη Λευκάδα.

Εικ. 26.
Τούφλα στον Ζάρακα
Λακωνίας.

Εικ. 27.
Κοιμάτσι για το χοί-
ρο στο Καβοντάρο της
Εύβοιας.

Εικ. 28.
Πέτρινη στρογγυλή
καλίφτα στην Ιστρία
πρ. Γιουγκοσλαβίας.

Εικ. 29.
Πέτρινη στρογγυλή
καλίφτα caseta στη
Valencia της Ισπανίας.

Εικ. 30.
Πέτρινη στρογγυλή
καλίφτα rihnettu με
στέγη από χόρτα στη
Σαρδηνία.

ΧΟΡΗΓΟΙ:

ISBN: 978-960-86390-8-9